

ԲԺՇԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

HISTORY OF MEDICINE

ИСТОРИЯ МЕДИЦИНЫ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏՑԱՆ*

DOI:10.57155/WTJE2618

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅՐ

Բանալի բառեր՝ Գիտական դպրոց, խմբագրական դպրոց, «Հիպոկրատյան հավաքածու», Գալենոս, «Գազիկի դեղագիտության», «Գազիկ-Հեթումյան բժշկական», Ամիրդովիլյան Ամասիացի, Հովասարի Սեբաստացի, Ասար Սեբաստացի, Բունիյաթ Սեբաստացի:

Միջնադարյան բնագրերի խմբագրական-մեկնողական մշակույթը հայ միջնադարագիտության հիմնական բաղկացուցիչներից մեկն է: Մաշտոցյան գրերի գյուտից սկսած, խմբագրական-մեկնողական դպրոցի նախաստեղծ ավանդույթը դարձավ բազմադարյան հայ միջնադարագիտության ստեղծագործական մտքի կարևորագույն գործոններից մեկը: Այս մշակույթն իր համակարգված արտահայտությունն ունեցավ նաև հայ միջնադարյան բժշկագիտության մեջ:

Անդրադարձնալով միջնադարյան հայ բժշկագիտության խմբագրական-մեկնողական ուղղվածության թեմային՝ արձանագրենք, որ ի հավելումն գիտության պատմության մեջ ընդունված «գիտական դպրոց» հասկացության, դասական չափորոշիչներին (գիտական ուղղվածություն, զարգացումներ, գիտական դպրոցի շարունակականություն)¹, հայ բժշկագիտության «խմբագրական-մեկնողական դպրոց» իրողությունը բնորոշվում է նաև այլ կողմնորոշիչներով՝ գլխավորապես իր երեք հիմնական արտահայտություններով:

ա) խմբագիրը ճշգրտում է խմբագրվող երկի հեղինակին,

* Մերոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, բժշկ. գ.թ., հոդվածը ստանալու օրը՝ 27 մարտի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 12 ապրիլի, 2024:

¹ Н. Семёнов, «Становление учёного», Природа, Москва, 1969, № 3, с. 152.

բ) խմբագիրը մեկնաբանում և վերլուծում է խմբագրվող բնագիրը,
 գ) իր հավելումներն է անում բնագրին:

Իրոք՝ այդ հատկանիշները, որոնք ի սկզբանե երևակվում են հենց անտիկ շրջանի դասական բնա-փիլիսոփայական երկերի, մասնավորապես՝ «Հիպոկրատյան հավաքածուի» խմբագրումներում (հավաքածուի հատորների հեղինակների ճշգրտումներ, ընդարձակ մեկնություններ, այլ աղբյուրներից հատվածների հավելումներ), հատուկ են նաև հայ միջնադարյան խմբագրական դպրոցին:

Դա ունի իր նախապատմությունը, երբ մաշտոցյան գրերի գյուտից անմիջապես հետո հունական ու ասորական կենտրոններում կրթված հայ մտավորականները, տիրապետելով անտիկ բնա-փիլիսոփայական մշակույթին, ձեռնամուխ եղան այդ շրջանի դասականների խմաստասիրական, ճարտասանական, բնագիտական երկերի ոչ միայն թարգմանություններին, այլև այդ ստեղծագործությունների խմբագրումներին ու մեկնություններին: Ի մասնավորի, միջնադարյան հայ բժշկագիտության մեջ կողմնորոշիչ նշանակություն ունեցան 4-րդ դարի հույն աստվածաբան բնագետներ Նեմեսիոս Եմեսացու «Յադագս բնութեան մարդոյ» և Գրիգոր Նյուսացու «Յադագս կազմութեան մարդոյ» ստեղծագործությունների՝ 8-րդ դարում Ստեփանոս Սյունեցու և Դավիթ Հյուսատոսի իրականացրած հայերեն թարգմանությունները:

Գիտության պատմության տեսաբաններն արձանագրել են խմբագրական ուղղվածությամբ տարբեր գիտական դպրոցների, նաև բժշկագիտական խմբագրական դպրոցների գոյության փաստը՝ սկսած դեռ անտիկ շրջանից: Ք. ա. 4-րդ դարում Հերակլիդեսը և Չևքսիսը, որոնք, ըստ Գալենոսի, համարվում են «Հիպոկրատյան հավաքածուի» (Corpus Hippocraticum) ամենալավ մեկնաբանողները, ընդարձակ մեկնություններով են օժտել հավաքածուի գրեթե բոլոր հատորները, իսկ քիչ ավելի ուշ, Հերոփիլոսը (Ք. ա. 335-280 թթ.) և Էրոտիանոսը (Ք. ա. 1-ին դ.) մեկնաբանություններին զուգահեռ աշխատել են ճշգրտել «Հիպոկրատյան հավաքածուի» յուրաքանչյուր հատորի հեղինակի հարցը²: Ուսումնասիրողների կարծիքով՝ «Հավաքածուի» լավագույն մեկնաբանող է համարվում Կլավդիոս Գալենոսը, որ ձեռքի տակ ունենալով «Հավաքածուի» գրեթե բոլոր ձեռագրերը (դրանց մեծ մասը հետագայում կորսվել է) իրականացրեց «Հավաքածուի» լիարժեք խմբագրում-մեկնությունները իսկապես բժշկագիտական տեսանկյունից, քանզի նախորդ մեկնաբանողները հիմնականում իրակա-

² С. Ковнер, Очерки истории медицины, Гиппократ, Киев, 1883, с. 211.

նացրել էին լեզվական, քերականական բնույթի բնագրային ճշգրտումներ ու բժշկական եզրույթների բացատրություններ: Հայտնի են «Հիպոկրատյան Հավաքածուի» «Աֆորիզմների» ինը հատորանոց և հիպոկրատյան «Սուր հիվանդությունների ժամանակ կիրառվող դիետայի» գրքի եռահատոր գալենոսյան ընդարձակ մեկնությունները, ի հավելումն որոնց տրվել են նաև տեղեկություններ «Հիպոկրատյան հավաքածուի» միշարք այլ խմբագրությունների և մեկնությունների մասին³:

Այս գործընթացն իր շարունակությունն ունեցավ ի դեմս բյուզանդացի բժիշկ-գիտնականներ Օրիբասիուսի (4-րդ դար), Ալեքսանդր Թրալացու և Աետիոս Ամիդացու (6-րդ դար) բազմահատորանոց խմբագրական-մեկնողական բնույթի գործերի («Սինուպիս», «Յոթ գիրք բժշկության մասին», «Տասներկու գիրք բժշկության մասին»)⁴: Ի շարունակություն՝ հետագայում արդեն արաբական բժշկագիտության մեջ մի քանի դար հարատևած խմբագրական-մեկնողական ուղղվածությամբ թարգմանական կենտրոններում (Եդեսիա, Չոնդիշայուր, Բաղդադ) սկսում են իրականացվել անտիկ մշակույթի դասականների հունարեն բնագրերի ասորերեն⁵ և արաբերեն թարգմանությունները՝ մեկնություններով և խմբագրումներով, մասնավորապես՝ ասորի-նեստորականների ջանքերով (Ահարունի, Մասերջավայրիի, Հունայն իբն Բասահակի, Հուբայշիի, Մայմոնիդեսի և այլոց)⁶:

Արժանահիշատակ է Իբն-Սինայի «Կանոն բժշկութեան» դասական աշխատության՝ 13-րդ դարի արաբ գիտնական բժիշկ Իբն-ուլ Նաֆիսի մեկնողական հատվածներով հարստացված խմբագրությունը՝ «Պատասխանների գիրք» վերնագրով, որտեղ բժշկագիտության մեջ առաջին անգամ խոսվում է արյան փոքր կամ թոքային շրջանառության մասին⁷:

Նշենք նաև, որ այս գործընթացն իր շարունակությունն ունեցավ Եվրոպայում, երբ տարբեր թարգմանական կենտրոններում (հատկապես Տոլեդոյի և Կորդովայի թարգմանական դպրոցներում ի դեմս Կոնստանտին Աֆրիկացու՝ 11-րդ

³ Гиппократ, Избранные книги, пер. с греч. В. Руднева, под. ред. В. Карпова, Москва, 1936, ч. I, сс. 47-54; Б. Петров, От Гиппократа до Семашко: преемственность идей, очерки и портреты, Москва, 1990, с. 29.

⁴ D. Campbell, *Arabian Medicine and its Influence on the Middle Ages*, vol. I, London, 1926, pp. 11-12.

⁵ Н. Пигулевская, *Культура сирийцев в средние века*, Москва, 1979, сс. 149-168.

⁶ D. Campbell, pp. 46-51; Абу Райхан Беруни, Избранные произведения, т. IV, Сайдана, Ташкент, 1973, сс. 81-88, 91-93.

⁷ D. Campbell, p. 84.

դարում և Գերարդ Կրենոնացու՝ 12-րդ դարում) արաբ իմաստասերների և բնագետների (Սաբիթ/Տաբիթ իբն Կուռռա, Առ-Ռազի, Իբն Սինա, Հալի Աբբաս և ուրիշներ) բնափիլիսոփայական երկերի լատիներեն թարգմանությունները անպայմանորեն ուղեկցվում էին գիտական ընդարձակ մեկնություններով, իսկ հիմնական թարգմանական տեքստին կից ծանոթագրություններ էին գրվում:

Ավելին՝ լատիներեն այդ թարգմանություն-խմբագրությունները դարձան եվրոպական համալսարանների կրթական համակարգի ուսումնական ձեռնարկներ⁸:

Ի ամփոփումն վերոնշյալի կարող ենք արձանագրել, որ բժշկագիտության մեջ թարգմանական-մեկնողական այս գործընթացը, մասնավորապես միջնադարյան գիտության տեղայնացվածության պայմաններում, ձեռք է բերում, այսօրվա բնութագրմամբ՝ գիտական արտադրանքի կոորդինացիոն-միասնականացման նշանակություն: Այլ կերպ ասած՝ հունահռոմեական բժշկագիտության արձագանքները մենք տեսնում ենք բյուզանդական բժշկության, բյուզանդական բժշկությանը՝ արաբական բժշկագիտության, իսկ արաբական բժշկագիտության արձագանքները՝ եվրոպական բժշկական մշակույթներում և այլն:

Գիտական ավանդույթների շարունակական փոխակերպման այս երևույթը մի ինքնատիպ հատկանիշ-դրսևորմամբ է ի հայտ գալիս հայ միջնադարյան բժշկագիտության խմբագրական դպրոցի շրջանակներում: Խոսքն այն մասին է, որ ի լրումն հետ-մաշտոցյան հայ խմբագրական դպրոցում առկա՝ օտար աղբյուրներից արդեն իսկ եղած թարգմանությունների՝ հետագա խմբագրում-մեկնությունների, միջնադարյան հայ բժշկագիտության 10-12-րդ դարերի խմբագրական դպրոցը, փոխառելով անտիկ շրջանի դասական խմբագրական դպրոցի մոտեցումները, միջնադարյան հայ բժշկագիտության դպրոցի մեջ ներառեց նաև բնագրի խմբագրման-մեկնաբանման սկզբունքը: Բնագրի սկզբնաղբյուրների խմբագրման այս ուղղությունը հայ բժշկագիտության մեջ նոր արտահայտություն ունեցավ 10-րդ դարում, ի մասնավորի, մեզ հայտնի առաջին բժշկագիտական սկզբնաղբյուրի՝ Անիում գրված «Գագիկի դեղագիտարանի» խմբագրմամբ: Պատահական չէ, որ հայերեն առաջին բժշկագիտական երկը գրվեց Անիում:

Փաստենք այն ընդհանուր ճշմարտությունը, որ քաղաքակրթական և գիտամշակութային զարթոնքը պայմանավորված է հասարակական-քաղաքական անկախ պետականության գործոնով: Ահա՝ 10-11-րդ դարերում Բագրատունյաց

⁸ Նույն տեղում, էջ 125-145, 194-207:

անկախ թագավորության վերականգնումը խթան հանդիսացավ ոչ միայն քաղաքական-տնտեսական վերելքին, այլ նաև հայ գիտության և մշակույթի աննախադեպ զարգացմանը, դրանով իսկ նպաստելով Վերածննդի դարաշրջանին բնորոշ՝ աշխարհիկ մտածողության, գիտության և արվեստի, մանավանդ՝ բնական գիտությունների և մասնավորապես՝ բժշկագիտության անկաշկանդ զարգացմանը⁹:

Արդյունքում, Բագրատոյնաց թագավորության գիտական կենտրոններում՝ Անիում, Հաղբատում, Նարեկում, Սանահինում, ուր առկա էին բնական գիտությունների զարգացման բոլոր նախադրյալները, բազմաոլորտ հայ միջնադարագիտությունը աննախադեպ վերելք ունեցավ Գրիգոր Մագիստրոսի, Հովհաննես Իմաստասերի շնորհիվ¹⁰:

Հայ պետականության վերածննդով պայմանավորված գիտամշակութային զարթոնքի պայմաններում, Անիում, 10-րդ դարում, Գագիկ Ա թագավորի պատվերով (ըստ բժշկարանի հիշատակարանի. «... ի ժամանակս յաղթող թագաւորին Հայոց Գագկայ»)՝¹¹ ստեղծվում է հայերեն առաջին բժշկագիտական երկր՝ «Գագիկի դեղագիտարանը»¹²: Բժշկարանը հետագայում, Բագրատոյնաց անկախ թագավորության անկումից հետո, բազմաթիվ հայերեն ձեռագրերի հետ բերվում է Կիլիկյան Հայաստան, որը 12-14-րդ դարերում դարձել էր հայկական պետականության և մշակույթի կարևորագույն կենտրոն: Եվ հենց Կիլիկիայում, Հեթումյան անկախ թագավորությունում «Գագիկի դեղագիտարանը» ունենում է երկու խմբագրում, առանալով «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարան» անվանումը: Ահա հենց «Գագիկի դեղագիտարանի» այդ խմբագրությունը, կարելի է համարել հայ միջնադարյան բժշկագիտության խմբագրական դպրոցի առաջնեկը: Այսօր հայագիտությանը հայտնի են «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» երկու գրչագիր՝ Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանի օրինակը

⁹ ՀԺՊ, հ. 3, Երևան, 1976, էջ 303-318:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 332-344:

¹¹ Ս. Զեմճեմեան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին ի Վենետիկ, հ. Ը, Վենետիկ, 1998, էջ 710:

¹² Հայագետների մեծ մասը «յաղթող» Գագիկ թագավորին նույնացրել են Գագիկ Ա Բագրատունու հետ (990-1020 թթ.), որից հետևում է, որ բժշկարանը գրվել է Ժ դարում: Անվանի հայագետ Գ. Հովսեփյանի կարծիքով բժշկարանի պատվիրատուն Կարսի վերջին թագավոր Գագիկ Կարսեցին է (Գարեգին Ա հայրապետ, «Հայ-արաբական բժշկական և մշակութային յարաբերության խնդիրներ», ՀԱՄԿ, Գ տարի, 1957, էջ 6-7): Այս հոդվածը Գ. Հովսեփյանի 1911 թ. միջնադարյան հայ բժշկության խնդիրներին վերաբերող «Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան ժողովրդային լսարանին մեջ» կարդացած դասախոսությունն է, որ անտիպ էր մնացել և միայն 1957 թ. հրատարակվել է նրա աշխատակցի ջանքերով:

(Եղմ. 370, թուղթ)¹³ և Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանի (Վնտկ. 1281) մագաղաթե մատյանը¹⁴: «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» երուսաղեմյան գրչագիրը ընդօրինակվել է 12-րդ դարում Ներսես Լամբրոնացու ավագ եղբայր՝ «Սևաստիոս» տիտղոսով՝ Ղևոնդ Ալիշանի բնորոշմամբ «այր զգոն և մեծիմաստ և գրագէտ յոյժ»¹⁵ Հեթումի ձեռքով:

Հայերեն ձեռագիր բժշկական մատյանների մեջ հնագույնը համարվող երուսաղեմյան օրինակն ունի բացառիկ արժեք իր երկու թուղթ մագաղաթե պահպանակների վրա արված բժիշկների պատկերներով: Այս առիթով Գարեգին Հովսեփյանը գրում է. «[Երուսաղեմի թիւ 370] ձեռագիրը մի թանկագին մնացորդ է նախնեաց յիշատակ այնպիսի պատմական անձի և ցեղի, որպիսին Հեթումն է, Օշնի որդին, Ներսես Լամբրոնացու եղբայրը: Նա զանձարան է ոչ միայն բժշկական գիտությամբ, հաւանորեն ամենաընդարձակը լինելով մինչև այժմ հայտնի բժշկարաններից, այլև զանձարան հայ լեզուի և ժողովրդական բարբառների ուսումնասիրության»¹⁶:

Բժշկարանի խմբագիրը, իրոք, կարևոր ծառայություն է մատուցել հայ բժշկագիտությանը՝ այն լրացնելով Մխիթար Հերացու «Ջերմանց մխիթարութիւն» երկասիրության և Կիլիկյան բժշկական դպրոցի անհայտ հեղինակի մի շատ արժեքավոր բժշկարանով:

Բժշկարանի խմբագրված մյուս՝ Վենետիկյան գրչագիր օրինակը 1294 թվականին Կիլիկիայում, Հեթում թագավորազն պատմիչի պատվերով ընդօրինակել է Վարդ Մրտիչցին, ամենայն հավանականությամբ՝ ձեռքի տակ ունենալով բժշկարանի՝ «Հեթում Սևաստիոս, որդի Օշնի» խմբագրած օրինակը:

Ասել կուզի՝ միջնադարյան հայ բժշկական մատենագրության մեջ ստույգ արձանագրվել է հայերեն հնագույն բժշկարանի երկու խմբագրված տարբերակ: Ի հավելումն վերոնշյալ խմբագրումների, ըստ Ղևոնդ Հովնանյանի, Վիեն. 310

¹³ Ն. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. 2, Երուսաղեմ, 1967, էջ 279-288:

¹⁴ Վենետիկի օրինակի կազմողն ու ընդօրինակողը Վարդ Մրտիչցին է. «Զթագավորազն այր, զԶրիստոսապաշտ խոհեմ եւ քաջի արանց պարոն՝ զբարեհամբաւն Հեթում, տէր Կոռիկոսոյ, ...որոյ հրամանաւ սկիզբն արարի գրութեան օյիոգնահանճար եւ յամենայնի պիտանացու եւ հարկաւոր տառիս բժշկարանի, եւ ապիկար ծերունիս Վարդ Մրտիչցի: Սկիզբն ի թու. Հայոց ԶԻԳ (1294) յամեսան Յունուարի ի ԻԸ-ն (28)» (Ս. Ճեմճեմեան, հ. Ը, էջ 720):

¹⁵ Ղ. Ալիշան, Միտան. Համագրութիւն Հայկական Կիլիկիոյ և Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ, 1885, էջ 337:

¹⁶ Գ. Հովսեփեան, «Հայ-արաբական բժշկական և մշակութային յարաբերութեան խնդիրներ», էջ 12:

(1438 թ.) Հովհաննես հեքիմի պատվիրած բժշկարանը¹⁷ կարելի է որոշ վերապահումներով դիտարկել որպես «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» մեկ այլ խմբագրություն: Ղևոնդ Հովնանյանը, ձեռքի տակ ունենալով այս երկու բժշկարանների ձեռագիր բնագրերը, դրանց միջև ակնառու ընդհանրություններ նկատելով, «Հովհաննես հեքիմի» բժշկարանը դիտարկում է, որպես «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» ազատ խմբագրություն¹⁸:

Ի հավաստումն վերոշարադրածի ներկայացնենք «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» և Հովհաննես հեքիմի բժշկարանի նույնանուն վերտառությամբ հատվածները գուգադիր համադրությամբ¹⁹.

Ձեռագիր Վնտկ. 1281

Ի ջերմ ցաւերն՝ յորժամ տեսնես զգոյնն զէդ աղէկ մարդոյ կամ որպէս իր սովորութիւն էր, այդ բարոյ նշան է: Ապա թէ տեսանես որ քիչն դառնայ եւ բարկնայ, եւ աչքն խորվնայ, եւ ականջքն սպիտկէ եւ հովնայ, եւ քնէրոյն երակն ի ներք երթայ, եւ ճակատին կաշին պնդի եւ երեսն աղվնայ եւ թխանայ եւ արճիճգոյնի կամ կանաչգոյնի, այտոք չեն բարոյ նշան. մահու է: Ապա թէ մարդ լուծումն ուննայ եւ երեսն աղվնայ, չէ ահով՝ զի յայնոր լինի: Եւ յորժամ հիւանդն ի քուն լինի, եւ աչքն ի բաց մնայ, մահու նշան է. եւ թէ տքուն լինի հիւանդն եւ աչքն ընդ այնոր խորանայ, չէ ահով: Ապա թէ ե[ր]բ առ հիւանդն մտես, տեսնես զհիւանդն ի մէկ կողման ի վերայ պա-

Ձեռագիր Վիեն. 310

Ի տաք ցաւերն՝ յորժամ հայիս ի հիւանդն եւ իւր տեսն յառողջ մարդոյ ի յար լինի, այտ բարոյ նշան է: Ապա թէ տեսանես որ քիչն դառնայ եւ բարկնայ, եւ աչքն խորվնայ, եւ ականջքն սպիտկէ եւ հովնայ, եւ քնէրոյն երակքն ի ներք երթայ, եւ ճակատին կաշին պնդի, եւ երեսն ցամքի եւ թխանայ, եւ կամ արճիճգոյն լինի եւ կամ կանաչգոյն լինի, այտոք մահու նշան է: Եւ յորժամ հիւանդն ի քուն կենայ, եւ աչքն ի բաց կենայ, որ չէր իր սովորութիւն ի յառողջութեան ժամն հայնց լինել՝ նա եւ այս պեղծ նշան է: Եւ յորժամ առ հիւանդն մտես, թէ տեսնուս զհիւանդն որ ի մէկ դեհի վերայ կենայ ի պառակ, եւ երբ զձեռոյ տանիս ի վիզն եւ ի յայլ մարմինն՝ նա

¹⁷ «Զվերջի կազմողս եւ զաշխատողս գրոյս զԱբրահամ բազմամեղս աղաչեմ յիշել ի Տէր սրտի մտաւք... Ընդ նմին եւ կազմել տվող զՅովհաննէս հեքիմս եւ զհայրն իւր զհանգուցեալն ի Քրիստոս զվարպետ Սկանդարն յիշեսցիք, եւ Աստուած յիշողացտ ողորմեսցի: Կազմեցաւ (= խմբագրեցաւ) ի թվին Հայոց ՊԶԷ (= 1438)» (Յ. Տաշեան, *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 740*):

¹⁸ Ղ. Հովնանեան, *Հետազոտութիւնք նախնեաց տանկօրենի վրայ*, մասն Ա, Վիեննա, 1897, էջ 132-133, 142-143:

¹⁹ Ձեռքի տակ չունենալով Վենետիկի թիվ 1294 և Վիեննայի թիվ 310 ձեռագրերը, հղումներն արել ենք ըստ Ղ. Հովնանյանի մեջբերումների (տե՛ս Ղ. Հովնանեան, նույն տեղում, էջ 145-146):

ռակ, եւ երբ զձեռնդ տանիս՝ վիզն եւ անձն թաց թաց, լաւ նշան է: Եւ թէ մտես առ հիւանդն եւ զինք պորտ ի վեր տեսնես, եւ գոտքն եւ զձեռքն մեկնած, չէ լաւ նշան...

զէճ լինի թաց թաց, նա այտ բարոյ նշան է: Այս թէ երբ մտես առ հիւանդն եւ զինք պորտ ի վեր տեսնու, եւ գոտվին եւ զձեռվին մեկն, այտ պեղծ նշան է...

Այսուհանդերձ քննությունը մեզ առիթ է տալիս խոսելու «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի»՝ Հովնանյանի դիտարկած օրինակից ավելի վաղ խմբագրված, հավանական է մեկ այլ տարբերակի մասին: Չմմառի վանքի մատենադարանի ձեռագրացուցակում առկա թիվ 250 անհեղինակ ձեռագիր բժշկարանի նկարագրության²⁰ մեջ մենք նկատեցինք մի ուշագրավ հանգամանք. այդ բժշկարանը, որի ընդօրինակությունը թվագրվում է 1330 թվականից առաջ, ուստի կարող է համարվել հայերեն հնագույն բժշկարաններից մեկը, իր կառուցվածքով հարևանս է «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» կառուցվածքին՝ մասնավորապես գլխացանկով և, որ կարևոր է՝ հիշատակարանով: Ի հավաստումն ասվածի, բերենք նույն Գագիկ թագավորի անունը պարունակող հիշատակարանը. «Եւ պատմէ Գիրքս այս զպատմառաքնութեան իրաց որ ոչ է յայտնի մարդոյ, եւ գտանի յինքս որ առնէ, եւ ոչ գտան իմաստասէրքն... զոր հրամաեց Գագիկ Շահնշահն, որդին Աբասայ թարգմանել ի տանիկ լեզուէն ի հայ լեզու»²¹: Մեր այս դիտարկումն, անշուշտ, առաջիկայում ձեռագրագիտական և աղբյուրագիտական քննություն է պահանջում:

Հայ միջնադարյան բժշկագիտության խմբագրական դպրոցի՝ «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանին» հաջորդող խմբագրական ձեռքբերումը առնչվում է «Մեծն» Ամիրդովլաթ Ամասիացուն՝ նրա բժշկագիտական դպրոցին²²: Կասկած

²⁰ Մ. Քելիշեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Չմմառի վանքի Մատենադարանին, Վիեննա, 1946, էջ 560-574:

²¹ Նույն տեղում, էջ 570:

²² Մեզ հայտնի չեն Ամիրդովլաթին ժամանակակից այլ գործիչներ, իսկ «բժշկագիտական դպրոց» հասկացությունը ենթադրում է նույն գաղափարի գիտական խմբի առկայություն, այսուհանդերձ կարող ենք նրա հանրագիտական բնույթի ծավալուն մատենագիր ժառանգությունը բնութագրել հենց այդպես, քանզի նա ստեղծել է մի ամբողջ բժշկագիտական ուղղություն, որի ձեռքբերումները շարունակություն են գտել հայ բժիշկների հետագա մի քանի սերնդի մեջ (Գ. Կարապետյան, «Միջնադարյան հայ բժշկագիտության զարգացման շրջափուլերի (պերիոդիզացիա) և դպրոցների հարցի շուրջ», *ԲՄ*, № 24, Երևան, 2017, էջ 238, Գ. Կարապետյան, «Միջնադարագիտության Մատենադարանյան գիտական դպրոցը և Լևոն Խաչիկյանը որպես այդ դպրոցի ուսուցչապետ և առաջնորդ», *Լևոն Խաչիկյան, 100-ամյակ, Նյութեր ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանի ծննդյան հարյուրամյակին նվիրված հայագիտական միջազգային գիտաժողովի* (28-30 հունիսի 2018 թ.), Երևան, 2019, էջ 120):

չկա, որ ամիրդովլայթյան մտածողության հանրագիտակ շրջանակները չէին կարող դուրս թողնել բնագիր-սկզբնաղբյուրների աղբյուրագիտական ճշգրտման համար այդքան կարևորագույն խմբագրման գործառնությունը:

Այդ ոլորտի ամիրդովլայթյան խմբագրումներին անդրադառնալիս հարկ է նշել դրանց երկու տարբերակ. ա) երբ Ամիրդովլայթը քաղումներ է անում օտար (հունաստանական, բյուզանդական, արաբական) աղբյուրներից բ) երբ Ամիրդովլայթը ինքնախմբագրում է իր իսկ բժշկարանը:

Առաջին դեպքում ահա ուշագրավ է «Վասն մանախուլիային որ ի սավտայէ դիպի մարդոյ» գլխում հույն բժշկապետ Ռուֆուսից Ամիրդովլայթի՝ ներքո հավելումը. «Նշան մալախուլիային որ ի սավտայէ դիպի մարդուն:

Եւ Ըռօֆօսն²³ ասէ, թէ ասացեալ է, թէ ի պաղդամէ լինի և ի յարենէ, և իրաւ է ասացեալ. իւր նշանքն այս է, որ մարդն երբ կերակուրքն ուտէ՝ հալել չկարէ, և թէ շատ ուտէ և թէ սակաւ՝ կշտերքն ուռչին. և քանի անկանի՝ և հետ ի հետ զմարդոյն իմացքն տանի, և այնց լինի, որ չհաւատայ, թէ իւր բժշկութիւն լինի. և զինք կախարդաց գիտենայ կամ դեղած. և ոչ բժշկի հաւատայ և ոչ դեղի. և այն գիտենայ, թէ կամ վաղն մեռնի և կամ իրիկունն, և նեղի և տապի... Եւ երբ այս ցաւս դիպի մարդոյն, թէ այրկան եւ թէ կնոջ՝ պատրաստ լինալ պիտի, որ չի խեղդէ զինքն, և այնիս խեղդէ, թէ թող ի յիմ կենացս գերծանիմ:

... Եւ ասցել է Ըռօֆօսն, թէ կայր մարդ մի, որ ինքն ի տանէն ի դուրս չկարէին հանել, և երբ ասէին թէ ե՛լ ի տանէ՞դ՝ նա ասէր, թէ ի՞նչ ցեղ ելնեն, երբ երկինքն վրաս է փլեր և զիս ի ներքեն է արգիլեր: ...առաջին ժամանակին մարդ մի եղեր է այս ցաւուս տէր. և ասէին բժշկապետերն, թէ նշանք տուր այդ ցաւուդ. հարցին, թէ է՞ր չէր խօսել. նա ասաց, թէ ի՞նչ ցեղ խօսէի, յերբ լեզուս ապիկի էր, թէ խօսէի՞ կուտէր: Եւ մարդ մի կայր ի յիմ ժամանակին, և կարծէր թէ անգուլիս եմ: Ապա բժշկապետերն ճարտար էին. արճիճէ սաղաւարտ շինեցին և ի գլուխն դրին. և երբ դրին ի գլուխն, որ ծանրացաւ՝ ապա գիտաց՝ թէ գլուխ ունիմ: Եւ այդ ամէնդ ի պաղդամէ լինի...»²⁴:

200 առանձին հիվանդագին միավոր պարունակող դասական «Օգուտ բժշկութեան» երկասիրության մեջ Ամիրդովլայթը ծավալուն քաղումներ է անում

²³ «Րուֆօս» - Ռուֆուս Եփեսացի (Rufus Ephesos) 1-2 դդ. հույն բժիշկ, Գալենոսից հետո հռոմեական բժշկության ամենախոշոր ներկայացուցիչը բժշկագիտական մի շարք գործերի: Մեծ հեղինակություն է ունեցել արևելյան միջնադարյան բժշկության մեջ (M. Ullman, Die Medizin im Islam, Leiden / Köln: E. I. Brill, 1970, S. 71-76):

²⁴ Ամիրտովլայթ Ամասիացի, Օգուտ բժշկութեան՝ բժիշկ Պունիայո Սեբաստացու խմբագրած, խմբ. Ստ. Մայիսսեանց, Երևան, 1940, էջ 151:

հունահռոմեական, բյուզանդական և արաբական բժշկագիտության դասականների գործերից (վկայակոչելով օտար աղբյուրները) և դրանք հիմնականում մեկնաբանում-ըմբռնում սեփական բժշկական փորձի արդյունքում իր բազմաթիվ հավելումներով: Այդ հավելումները փաստորեն կարելի է դիտարկել որպես խմբագրական բնույթի ընդմիջարկություններ. «Այս գիրքը հին իմաստունների և իմաստուն բժիշկների և վերջին փիլիսոփաների և բոլոր բժիշկների խոսքն է՝ այն է Հիպոկրատեսի և Գալենոսի և Արճիճանիսի և Ֆլուսի և Ռուֆուսի և Դեմանիսի և Սասրոնուի և Հեսուի և Մասուվայի որդու և Ապոնարեի և շատ ուրիշների, որ այս գիտության ասպարեզում շատ են աշխատել: Ես սրանց գրքերից եմ քաղել և գրել՝ մեծ աշխատանք թափելով, իմ սեփական ձեռքով»²⁵:

Բացի այդ՝ արդեն իսկ ստույգ կիրառական-բուժական գործընթացին առնչվող, ներքո՝ ներկայացնում ենք ևս երկու ամիրդովլայթյան վկայություններ.

1. «Եւ նուաստ ծառան Աստուծոյ Ամիրտովլաթն փորձեցի տղասոց ցունդ գալս. առ գրեանդ Բ. դրամ և դեղին հալիլայ Գ. դրամ և չոր գինձ Դ. դրամ, մագտաքի Գ. դրամ, մանուն արի և տվի օրն Բ. դրամ մինչև Դ. դրամ, աւգտեց Աստուծով»²⁶:

2. «Լաւ դեղ այն է, որ առնես Ա. լիտր սև ձուլթ և Ը. լիտր քացախ և Գ. նուկի ճաշիր, յիրար խառնէ որպէս մորիս և ի վերայ օժէ օգտէ: Եւ անարժան ծառայ Ամիրտովլաթս գտարունանն խիստ փորձել է և օգնէ կաման Աստուծոյ»²⁷:

Ինչ է սա, եթե ոչ անցյալ դարերի բժշկապետների գործերը սեփական խմբագրական ճշգրտումներով խմբագրելու ապացույց:

Ամիրդովլայթի խմբագրական գործունեությունը չի սահմանափակվում սրանով: Ամիրդովլայթյան բժշկական ժառանգության մեջ մենք առնչվում ենք հայ միջնադարյան բժշկագիտական խմբագրական դպրոցի մի ինքնատիպ տարբերակի, երբ բժշկարանի հեղինակը խմբագրում է իր իսկ հեղինակած բժշկարանը:

1459 թ. Ամիրդովլայթը Կոստանդնուպոլսում հեղինակել է քաջառապես տեսական բժշկության հարցերն արծարծող «Ուսումն բժշկութեան» երկը²⁸: Իսկ

²⁵ Ամիրտովլաթ Ամասիացի, նույն տեղում, էջ 7 (հատվածի թարգմանությունը մերն է):

²⁶ ՄՄ 5847, էջ 85ա:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 199ա:

²⁸ Մենք գիտական շրջանառության մեջ ենք դրել «Ուսումն բժշկութեան» երկի հենց այդ 1459 թ. գրված ամիրդովլայթյան ինքնագիր օրինակի քննական բնագիրը, տե՛ս Ամիրդովլաթ Ամասիացի, Ուսումն բժշկութեանն է այս, համեմ. տեքստը, ներածությունը, ծանոթագրությունները՝ Դոնարա Կարապետյանի, Երևան, 2014:

սահա 10 տարի անց, ի մի բերելով իր բազմամյա գիտակիրառական դիտարկումները, նա կրկին անդրադառնում է այդ երկասիրությանը, հիմնավորապես խմբագրելով, լրացնելով նոր, նաև օտար աղբյուրներից հավելումներով, հարկ եղած դեպքում աղբյուրագիտական և բժշկագիտական ճշգրտումներով այն դարձնելով իր հաջորդ դասական, ներքին հիմնանդրությունների ախտաբանությանը նվիրված «Օգուտ բժշկության» երկի առաջին մասը. «Այսպես գիր մն շինեցի ես անպիտան և անարժան նուստո ծառայս Աստուծոյ՝ Ամիրտովաթ բժիշկն ամասիացին ի մայրաքաղաքն ի Ֆիլիպպ ի թուականությանս Հայոց ՋԺԸ (1469) ամին. ամսոյն ի դեկտեմբերի ԻԵ-ին... Չայս գրոցս անունն անուանեցաք օգուտ բժշկութեան... և արարի զայս գիրքս երկու բաժին. և առաջի բաժինն է ուսումն բժշկութեան և Բ բաժինն յիշէ ստացումն ամէն անձինն և զդեղերն նորա... Ժողովեցի և գրեցի զհին և զնոր բժշկապետացն զխօսքն, որ զամէն մէկին անունն ի յիր տեղն պիտի յիշենք»²⁹:

Ամիրտովաթի հետագա խմբագրական միջամտություն-ճշգրտումներն ու հավելումներն ավելի ակնառու են բժշկարանի «Դուռն որ յիշէ զոսկրանքն, թէ որպէս գոյացուց Տէր Աստուած», «Վասն ստեղծմանս սրտին», «Վասն երակ ճանաչելոյ թետպիրն, որ է նամզն», «Վասն ի գիտութեան աւրոցն և քննութեան նոցայ թէ որպէս է» գլուխներում: Որպէս օրինակ դիտարկենք «Օգուտ բժշկութեան» երկասիրության նախնական և հետագա ինքնախմբագրմամբ՝ նույնանուն հատվածների զուգադրությունը.

Վասն ստեղծման լերդին, որ է տանուտէր անձինն

Գիտացիր, որ լերդին բնութիւնն տաք է և գէն է և իր կեցուածն ի մարդն ի կրծոցն ներքեն ի յաջ դէին է: Եւ իր կերպն նման է ի Է. աւրեայ լուսինի և ինքն ի ստամոքն ի կիտ է և ստամոքն այնոր ի փոսն է, որպէս որ մէկ մն զթուռինքն ի ձեռքն բռնէ և լեղի նայ ի լերդին յերեսն ի վայր կախէ: Վարդապետքն ի այս արուեստն ասցել էն, թէ ինքն նման է կրակի և

Կերպ յօրինուածոց լերդին թէ որպէս է

Գիտացիր որ լերդին բնութիւնն տաք և գէն է, և իր բնական տեղիքն ի կրծոց ի ներքեն է յաջ դիին, և քիչ մն վար է ի կրծոցէն. և իր ձևն որպէս Է. աւուր լուսնի նման է, և ինքն կից է ի ստամոքն ի յիր փոսին մէջ է, որպէս որ մարդն ի ձեռն թուրինն առնէ և լեղին ի յինքն կախէ:

Եւ բժշկապետքն ասացել են, թէ լեղին որպէս կրակ է, և լերդն որպէս

²⁹ Ամիրտովաթ Ամասիացի, Օգուտ բժշկութեան, էջ 5:

լերդն նման է քալիստի և ստամոքն նման է պտկի, և կերակուր և ըմպելի ի այնոր մէջն: Ի ստամոքին մէջն կիսայեւի լինի և լերդին երկնին գուժն ի յինք քաշէն, որպէս որ ի գետինն ջուր մենայ և ծառին մագնգուկն ի յինք քաշէ: Եւ յորժամ կերակուրն ի քարակ աղքնին հասնի, նայ լերդին երակն զայլ գիճուպօինն լերդն արուն դառցուցանէ: Եւ զայլ արունն բաժնէ յանձն, որ պիտուան է իրեն և քիչ մի յինքն պահէ եւ որ անդամն, որ արուն որ պակասէ յայն դրկէ, որ վատուժչի լինի:

Ամիրդովլաթ Ամասիացի, Ուսումն բժշկութեանն է այս, էջ 13ա-13բ:

կասկարաք է, և ստամոքն որպէս պտուկ և կերակուր և ըմպելիքն մոտու և եռայ: Եւ զինչ որ ստամոքն գիճուպօին լինի՝ զամէնն լերդին երկնին ի յինքն քաշէ, որպէս որ ծառին մագնգուկն զջուրն ի գետնէն քաշէ: Եւ յորժամ կերակուրն ի քարակ աղեստանն հասնի՝ նա լերդին երկնին ի մէջն զգիճուպօինն ի յինքն կու քաշէ և զայն ամէն գիճուպօինն լերդն առնէ և արիւն այն է, և զայն արիւնն ի յամէն անձն բաժանէ, և այնոր համար է որ ասացած է, թէ լերդն տանուտէր է անձինն: Եւ ամէն զօդված երակ մն կայ ի լերդէն, որ արիւն կուղարկէ և ի ժիր զան զօդվածն թաժա կու պահէ և յուժով: Եւ յորժամ այս երկուսին մէկն կապի՝ նա արիւն չերթայ անձն, և այն զօդուածն թոռմի և վատուժ և մնայ ի բանէ և դեղին լինի լինի անձն: Ամիրդովլաթ Ամասիացի, Օգուտ բժշկութեան, էջ 32:

Այդ «ինքնախմբագրման» գործերակերպը երևակվում է նաև 1469 թվականին դասական երկասիրության ստեղծագործության երկու բաժինների բժշկագիտական պատկերացումների օրգանական միասնականության ամիրդովլաթյան ընկալումներում:

Ամիրդովլաթյան այդ խմբագրումներն իրենց բնագրային-հեղինակային ստույգ հղումներով կարող են նաև աղբյուրագիտական արժեք ներկայացնել և դառնալ հայ բժշկության խմբագրական դպրոցի դասական օրինակներ:

Հայ միջնադարյան բժշկագիտության խմբագրական ուղղության մասին խոսելիս հարկ է առանձնակի անդրադառնալ ուշ միջնադարյան հայ բժշկագիտության «Սեբաստահայ խմբագրական դպրոցին»:

Հետամիրորդության ժամանակաշրջանը, ուշ միջնադարը, 16-18-րդ դարերն ավելի քան անբարենպաստ, ամենամռայ ժամանակահատվածներից է եղել Հայաստանի համար: Չնայած պետականությունից զուրկ բուն Հայաստանում, իրոք, չկային ամենատարրական պայմաններ գիտական, մասնավորապես՝ բժշկագիտական մտքի զարգացման համար, այդուհանդերձ հայ բժշկագիտական մտքի պատմության մեջ մենք առնչվում ենք (16-18-րդ դարերում) մեկ այլ, բոլորովին նոր՝ սեբաստահայ դպրոցի ոչ միայն առկայության, այլ ամենաբեղմնավոր զարգացման փաստին, ճիշտ է, ոչ թե բուն Հայաստանում, այլ Հայաստանից դուրս, հայկական գաղթօջախում, Պատմական Փոքր Հայքի մայրաքաղաք Սեբաստիայում: Սա, բնականորեն, ուներ իր դրդապատճառները:

Հայտնի է, որ դեռ վաղ միջնադարից Հայաստանում պարբերաբար կրկնվող պատերազմների պատճառով սկսվեց հայերի գաղթը դեպի Բյուզանդական կայսրություն, ուր վաղ միջնադարից բարձր զարգացման էին հասել բնական գիտությունները, ի մասնավորի՝ բժշկագիտությունը³⁰: Եվ ի հետևանք այդ զանգվածային գաղթի, պատմական Փոքր Հայքի մայրաքաղաք Սեբաստիայում կազմավորվեց սեբաստահայ գաղթօջախը, որը դարերի ընթացքում, նաև Օսմանյան կայսրության տիրապետության շրջանում, պահպանելով ազգային նկարագիրը, կարողացել էր զարգացնել իր մշակույթն ու գիտությունը³¹:

Ահա, բժշկագիտության զարգացման այս բարենպաստ միջավայրում էր, որ չընդհատելով հայ բժշկագիտության զարգացման շարունակականությունը, ուշ միջնադարում հենց Սեբաստիայում էր, որ իր վերածնունդն ապրեց հայ բժշկագիտական միտքը ի դեմս Հովասափ, Ասար և Բունիաթ Սեբաստացիների:

³⁰ Պատահական չէր, որ հենց այս շրջանում էր, որ իրականացվեցին հույն դասականների՝ Արիստոտելի, Պորփյուրի, Հիպոկրատեսի, Գալենոսի բնափիլիսոփայական և բնագիտական երկերի ասորերեն թարգմանությունները: Հիշատակելի է, մասնավորապես, 6-րդ դարի հանրագիտակ մտածող Սարգիս Ռեշայնացու կողմից գալենյան հավաքածուի (Corpus Galeni)՝ *Ars medica* («Գիրք բժշկելու արվեստի»), *De alimentorum facultatibus* («Մանրատեսակների ուժի մասին»), *Desimplicium medicamentorum* («Հասարակ բուժամիջոցների մասին»), *De usu partium corporis humani* («Մարմնի մասերի նշանակության մասին») հատորների ասորերեն թարգմանությունները, որոնցից էլ հետագայում իրականացվեցին այդ երկերի արաբերեն թարգմանությունները (տե՛ս **Н. Пигулевская**, *Культура сирийцев в средние века*, Москва, 1979, сс. 154, 158-159): Պատահական չէր նաև այն, որ վաղ միջնադարյան բյուզանդական կայսրության քաղաքների (Եդեսիայի, Կեսարիայի, Մծբինի) բարձրագույն դպրոցներում ուսուցանում էին բնական գիտություններ, նաև՝ բժշկագիտություն (**Ф. Успенский**, *История Византийской империи*, т. I, СПб., 1912, с. 264):

³¹ **J. Laurent**, *Byzance et les Turcs seldjoucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081*, Paris, 1914, pp. 4-6, 67, **Ա. Ալպոյաճեան**, *Պատմություն հայ գաղթականության*, հ. Ա, Կահիրե, 1941, էջ 251-256:

Հայ միջնադարյան բժշկագիտության պատմության մեջ այդ դպրոցին (որն իրոք դպրոց էր՝ գիտության տեսության մեջ ընդունված «գիտական դպրոց» որակման բոլոր չափորոշիչներով) կարևոր դեր էր վերապահված լրացնելու հետամիրորդության շրջանից մինչև նորագույն շրջան ընկած միջնադարյան հայ բժշկագիտության շարունակականությունը³²:

Եվ հատկանշական է, որ այդ դպրոցի գործունեության հիմնական ինքնատիպությունը նրա խմբագրական գործունեությունն է իր բազմաբնույթ դրսևորումներով: Իրոք, Սեբաստահայ խմբագրական դպրոցի բժիշկ-մատենագիրները, լինելով ամենատարբեր հետաքրքրությունների և ունակությունների տեր անձինք, ոչ միայն կիրառեցին բժշկագիտական գործերի ավանդական խմբագրումները, այլև հայ միջնադարյան խմբագրական դպրոց ներմուծեցին շատ ավելի լայնահոտ հայացք միջնադարյան խմբագրական գործի հանդեպ: Եվ այն, որ սեբաստահայ խմբագրական դպրոցը հայ ավանդական խմբագրական գործառույթի տիրույթ է բերել իր ձևով նորարարական մոտեցումներ, մենք կասեինք՝ խմբագրական գործի մեթոդաբանական նորամուծություն, կարող է հավաստել սեբաստահայ բժշկական մշակույթի ժամանակագրական առումով առաջին մատենագիր՝ Հովասափ Սեբաստացու խմբագրական գործի՝ ստորև ներկայացվող վերլուծությունը:

Ըստ մատենագիտական սուղ տեղեկությունների՝ նա սկսել է ստեղծագործել Սեբաստիայում 16-րդ դարի կեսերից: Այս մատենագրի գրչին են պատկանում 1. «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» բնագիտական երկը, 2. Միջնադարյան բանաստեղծությունների և կաֆաների մի ամբողջ շարք, 3. «Պատմութիւն Աղեքսանդր Մակեդոնացւոյ» պատմական երկի ընդօրինակումը և խմբագրումը, 4. Հայ ժողովրդական գրույցների, մասնավորապես՝ «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի, ընդօրինակումներ ու խմբագրումներ:

Եթե դեռ 19-րդ դարի կեսերից նրա գրչական, պատմագրական, բանաստեղծական ժառանգությունը գտնվել է հայ բանասիրության քննության շրջանակներում, ապա միայն նախորդ դարի 70-ական թվականների սկզբին սկսող. Լևոն Խաչիկյանը հայտնաբերեց և գիտական շրջանառության մեջ դրեց մեր թեմային առնչվող տեսական-դեղագիտական, սաղմնաբանական, կազմախոսական ու բնախոսական հարցեր արծարծող վերոնշյալ բնագիտական գործը³³:

³² Դ. Կարապետյան, «Միջնադարյան հայ բժշկագիտության զարգացման շրջափուլերի (պերիոդիզացիա) և դպրոցների հարցի շուրջ», Էջ 244-246, 255-257:

³³ Լ. Խաչիկյան, «Հայ բնագիտական միտքը 14-18-րդ դարերում», ՊԲՀ, № 2, Երևան, 1971, Էջ 23-43:

Ահա՛ այս վերջին երկը նրա խմբագրական գործառնությունն առնչվում է հետևյալ տեսանկյունից: Հովասափի հեղինակած այդ բժշկարանի տեքստաբանական-աղբյուրագիտական մեր քննության արդյունքում ակնառու դարձավ, որ այն, փաստորեն, Ամիրդովլաթից փոխառած իր բազմաթիվ քաղում-հավելումներով և դրանց խմբագրմամբ ու մեկնաբանություններով կարելի է դիտարկել որպես Ամիրդովլաթ Ամասիացու «Ուսումն բժշկութեան» և «Անգիտաց անպէտ» երկասիրությունների ազատ խմբագրություն³⁴: Այս դեպքում Հովասափի խմբագրական աշխատանքի ոճը իր գործիքակազմով մնում է հայ խմբագրական ավանդական տիրույթում, բայց հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ շրջանառվող «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցը խմբագրելիս Հովասափ խմբագիրը ներկայանում է զարմանալիորեն ինքնատիպ-նորարարական մոտեցմամբ:

Վերն ասվեց, որ Հովասափն իր բազմաբնույթ ստեղծագործական ընդգրկումով միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ հայտնի է նաև որպես բազմաթիվ իմաստասիրական կաֆաների հեղինակ³⁵: Իսկ նրա խմբագրած «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» ուսուցողական-իմաստասիրական գրույցի մեջ առկա է նաև մարդակազմական բնույթի մի ինքնատիպ կաֆայաշարք, որն ուսումնասիրողները համարել են հայկական ծագումով մի անհայտ հեղինակի գործ³⁶: Եվ, երբ հետամուտ եղանք մարդակազմական բնույթի այդ կաֆաների հեղինակի հարցին, բնագրագիտական զուգադիր համեմատությունը Հովասափի բժշկարանում առկա մարդակազմական նույնանուն հատվածներին թույլ տվեց ենթադրել, որ այդ կաֆաների հեղինակը հենց ինքը Հովասափն է: Իրոք՝ հետազայում ՄՄ 723 ձեռագրում առկա հիշատակարանը հաստատեց մեր այս վարկածը.

«... Եւ գծողիս ով որ է սայ՛:

Ձեղկելի հողո, ըզմտոք պրդտորս,

Ձմարմնով նրդտորս՝ գՅովասափ ծրողս

Յիշեցէք մաքրափայլ յաղօթս Ձեր

Եւ դուք յիշեալ յիջիք ի Քրիստոսէ Ամէն»³⁷:

Փաստորեն ընդօրինակող Հովասափը «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գործը խմբագրելիս հարկ է համարել իր այս մարդակազմական կաֆայաշարքը

³⁴ Դ. Կարապետյան, «Հովասափ Սեբաստացու «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» քնագիտական երկը», *ԲՄ*, № 15, Երևան, 1986, էջ 290-295:

³⁵ Հովասափ Սեբաստացի, *Բանաստեղծություններ*, աշխ. 4. **Գևորգյանի**, Երևան, 1964:

³⁶ Հ. Սիմոնյան, *Հայ միջնադարյան կաֆաներ*, Երևան, 1975:

³⁷ ՄՄ 723, էջ 246բ:

ներմուծել նրա մեջ³⁸։ Այստեղ առնչվում ենք Հովասափի խմբագրական գործառույթի այն եզակի նորարարական մոտեցմանը, երբ խմբագրման գործընթացում բնականորեն համատեղվում են գեղարվեստական և բժշկագիտական բաղադրիչները, ստեղծելով մի նոր իմաստաբովանդակային համադրություն։

Հովասափի խմբագրական նորարարական մոտեցումն ակնառու է ահա նաև նրա մյուս՝ «Պատմություն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ» պատմական-գեղարվեստական երկի ընդօրինակում-խմբագրման և այդ գործի նկարագարման մեջ։ Միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ շրջանառվող՝ հին հունական ծագում ունեցող և 5-րդ դարում հայերեն թարգմանված գրական-ժողովրդական այդ երկը ունեցել է բազմաթիվ ընդօրինակություններ³⁹։ Այդ երկի՝ Հովասափի ընդօրինակում-խմբագրումը պարունակում է տարաբնույթ բնագրեր, այդ թվում՝ «Յովհաննու յայտնութեան» հայերեն թարգմանության⁴⁰ յուրօրինակ մի ընդօրինակությամբ, որտեղ առկա են «Գիր աղուանից» ծածկագրությունը (այդպես է կոչվում, որովհետև այդ գրերը նման են աղվանական տառածներին)⁴¹, «Եշանագիրն այս է իմաստնոց» վերտառությամբ նշանագրերի ցանկը և այլ հավելումներ։

Ուսումնասիրողների կարծիքով Հովասափի այդ ընդօրինակությունը համարվում է լավագույնը։ Ի հավելումն բազմաթիվ տեքստային դիպուկ ճշգրտումների ու մեկնաբանումների, Հովասափն իր այդ ընդօրինակությունը հարստացրել է միշտ բազմաթիվ կաֆաներով ու նաև, որ կարևոր է, այդ ընդօրինակությունն օժտել է նկարագարողությամբ⁴²։ Գարեգին Հովսեփյանի դիպուկ բնորոշմամբ. «... Յովասափի պատմական այս նկարչությունը նրանով է արժանի ուշադրության, որ սկիզբն է մի երևույթի մեր մանրանկարչության պատմության մեջ,

³⁸ Գ. Կարապետյան, «Հովասափ Սեբաստացին «Պատմություն Հայոց թագաւորին» գրույցի կաֆաների հեղինակ», *ԲՄ*, № 26, Երևան, 2018, էջ 173։

³⁹ Պատմություն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ, աշխ. 3. Սիմոնյանի, Երևան, 1989, էջ 18։

⁴⁰ Ի դեպ՝ հայագետ Ֆր. Մուրատը, բեռլինյան 805 ձեռագրում տեղ գտած «Յովհաննու յայտնութեան» Հովասափի ընդօրինակությունը համեմատելով Ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանի 326 ձեռագիր-ժողովածուում առկա նույնանուն թարգմանության հետ, հրատարակել է բանասիրական խիստ արժեքավոր մի ուսումնասիրություն (Ֆր. Մուրատ, *Յայտնութեանն Յովհաննու հին հայ թարգմանություն*, Երուսաղեմ, 1905-1911)։

⁴¹ А. Шанидзе, *Новооткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки*, Тбилиси, 1938, сс. 46-47, Ա. Մնացականյան, «Աղուանից գրեր և ոչ թե «աղավնագիր»», *ԼՀԳ*, № 10, 1970, Երևան, էջ 68-71։

⁴² Հովասափի խմբագրած բնագիր-ընդօրինակությունը պարունակում է նրա իսկ կողմից արված 81 նկարագարող էջ (տե՛ս Ա. Թովչյան, ««Աղեքսանդրի վեպի» հին հայերեն թարգմանության «միջանկյալ» և «համառոտ» խմբագրությունները», *ԲՄ*, № 30, Երևան, 2020, էջ 334)։

որին կարելի է անուանել աշխարհիկ մանրանկարչությոն»⁴³: Այսուհանդերձ կան նաև Ալեքսանդրի պատմության մի շարք այլ ընդօրինակում-խմբագրումներ ճոխ նկարագարողումներով⁴⁴:

Մեր դիտարկման համար կարևոր է, որ Հովասափի նկարագարումն այդ վիզուալ-նկարագրական միջոցը փաստորեն դարձրել է երկի մեկնաբանում-խմբագրման մի ինքնատիպ գործիք: Հայ միջնադարյան ավանդական մանրանկարչության արվեստում դրանք, հիմնականում, սեփական ռեալ-գեղարվեստական բնութագրումն ունեցող ինքնաբերական արժեքներ են, իսկ ահա Հովասափի մոտ այդ նկարագարողումներն անմիջականորեն դառնում են հենց որպես հավելում մեկնաբանություններ, այլ կերպ ասած, տեքստի մեկնաբանում-խմբագրման գործիք: Չուտ արվեստաբանական տեսանկյունից, ինչպիսիք են դրանք, արդյո՞ք կրում են այդ ժամանակաշրջանի եվրոպական նկարագարումն արվեստի ազդեցությունը, թե՛ արդյունք են հիմնականում գրիչ-բանաստեղծի անվարժ ունակությունների, դա առանձին բնության թեմա է: Բայց այն, որ դրանք Հովասափի մոտ դարձել են հենց միջնադարյան հայ խմբագրական դպրոցի գիմանոցը հարստացնող միջոց, դրանք իրոք կարող են դիտվել որպես նորարարական մոտեցում այդ ոլորտում:

Սեբաստահայ խմբագրական դպրոցի ժամանակագրական առումով հաջորդ մատենագիր՝ Ասար Սեբաստացու խմբագրական ժառանգությունը հիմնականում բժշկագիտական գործերի մեկնաբանում-խմբագրումներ են: Հակիրճ նրա մատենագրական ժառանգությունը.

1. «Գիրք բժշկական արհեստի» հեղինակային բժշկարան,
2. 12-րդ դարի ասորի բժիշկ Աբուսայիդի «Յադագս կազմութեան մարդոյ» գործի՝ բժշկարանի խմբագրություն,
3. Բանասիրական բնույթի գործեր՝ «Առակագիրք» և ժողովածուներ,
4. Տոմարական և աստղաբաշխական բնույթի երկու գործ՝ «Տումար արեգական լուսնի» և «Պարզատումար Չատկի ֆրանկաց»:

Իսկորո առարկա թեմայի շրջանակում մեզ համար կարևոր է հատկապես նրա վերոնշյալ՝ Աբուսայիդի «Յադագս կազմութեան մարդոյ» գրքի խմբագր-

⁴³ Գաբեգին Եպիսկոպոս, «Յովասափ Սեբաստացի», *Արարատ*, 1918, էջ 260:

⁴⁴ Ա. Թոփչյան, ««Ալեքսանդրի վեպի» հին հայերեն թարգմանության բնագիրը և ազդեցությունը հայ միջնադարյան գրականության վրա», *ԲՄ*, № 27, Երևան, 2019, էջ 50-51, **E. Vardanyan**, «Alexandre le Grand à la lumière des manuscrits et des premiers imprimés en Europe (XIIe- XVIe siècle)», *Alexandre le Grand à la lumière des manuscrits et des premiers imprimés en Europe (XIIe-XVIe siècle)*, sous la direction de **Catherine Gaullier-Bougassas**, Brepols, 2014, pp. 227-235, 247-249:

ման իրողությունը, քանզի այն մեզ ներկայանում է կրկին մի ինքնատիպ դրսևորմամբ, երբ Ասարի խմբագրումն իր ավելի քան արժեքավոր մեկնաբանություն-հավելումներով, ձեռք է բերում նաև աղբյուրագիտական կարևորագույն արժեք: Հենց Ասարի շնորհիվ է, որ հայ բժշկագիտություն է մուտք գործել այն պատկերացումը, որ Մխիթար Հեռացին իր հանրահայտ «Ջերմանց մխիթարություն» երկից բացի ունի նաև մարդակազմական մեկ այլ՝ անհայտ աշխատություն, որի աչքի կազմախոսության մի ամբողջ գլուխ՝ «Վասն շինուածոյ և յօրինուածոյ աչացն» վերնառնությամբ Ասար Սեբաստացին ավելացրել է Աբուսայիդի «Մարդակազմութեան» իր խմբագրում-հավելումներում⁴⁵: Ահա այդ գլխում, առաջին անգամ վաստակաշատ բանասեր Ղ. Հովնանյանի դիտարկմամբ առկա է Հեռացու հեղինակությունը հավաստող կարևոր աղբյուրագիտական վկայություն. «Ասացեալ է մեծն Մխիթար, թէ ամենայն բժիշկ, որ աչաց կամենայ ծառայել, պիտի որ գկազմութիւն աչացն կարդայ, որ ի ստածումն իմաստութեամբ լինի, և ի յայս քուննաշս չէր գրած և ոչ ի աղրապատինն:

Արդ կամ եղև ինձ Մխիթարայ, որ յիշեմ զաչաց կազմութիւնն կարնառոտ և ասեմ, թէ քանի տապաղայ են... և կամ քանի ըռոտոտպայօ են... և կամ թէ քանի աղալունք են, որ են մկունք աչացն»⁴⁶:

Մխիթարի համվանե այդ հիշատակումները անառարկելի են դարձնում վերոնշյալ իրողությունը:

Ի հավելումն համբավավոր բժշկագետների⁴⁷ այս իրողության արձանագրման, մենք ևս նույնատիպ աղբյուրագիտական մեկնումով գիտական շրջանառության մեջ ենք դրել վերոնշյալ վարկածը հավաստող՝ այս դեպքում «Գիրք բժշկական արհեստի» երկում ներքին հիվանդությունների ախտաբանությանը վերաբերող ներքո ներկայացվող ևս երկու հեռացիական պատառիկ⁴⁸:

1. «Վասն այն ցաւոյն որ Չերեսօքն լինի մարդն... Այլ ես Մխիթարս յիշեմ կարնառոտ, եթէ ուստի լինի երեսօքն եւ կամ նուզան: Յորժամ լնու ի գլուխն գիջութեամբ եւ յուղարկէ ի խնծորս ա-ի զանկիկն, նա զփողքն խոշրէ, եւ այն նուզայ կոչի, ապա թէ ի քիթն ուղարկէ՝ այն Չերեսօքն կոչի...»⁴⁹:

⁴⁵ Աբուսայիդ, *Յադագս կազմութեան մարդոյն*, աշխ. Ս. Վարդանյանի, Երևան, 1974, էջ 178-190:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 178:

⁴⁷ Ղ. Հովնանյան, *Հետազոտությունը նախնեաց ռամկօրէնի վրայ*, մասն Ա, էջ 87-91, Վ. Թորգոմեան, «Հայ բժշկական ձեռագիրք Ս. Ղազարու վանքին», *Բազմալէւոյ*, 1923, էջ 42-43, Մ. Оганесян, *История медицины в Армении*, ч. II, сс. 83-84:

⁴⁸ Ասար Սեբաստացի, *Գիրք բժշկական արհեստի*, աշխ. Դ. Կարապետյանի, Երևան, 1993, էջ 50-54:

⁴⁹ Մեջբերվող ծավալուն հատվածի ամբողջական տեքստը տե՛ս Ասար Սեբաստացի, *Գիրք բժշկական արհեստի*, էջ 50-51:

2. «Վասն փշտանգի, որ է ձվանքն.

Եւ են գեղ ու գեղ գորչէ յիշած, բայց եւ Մխիթարս յիշեմ կարճաբօտ: Եւ ի յառաջն զգայրանգն յիշեմ և ինքն այն է, որ իբրև զգայրուցն հատանի կամ արձկնայ և կամ հերձի իջանի յաղեցն մինչև ի ցայրսն»⁵⁰:

Ասար Սեբաստացու խմբագրական աշխատանքը դրանով չի սահմանափակվում. 1614 թ. նա իր հեղինակած «Գիրք բժշկական արհեստի» երկը տարիներ անց՝ 1622 թ. վերանշակում, լրացնում, վերախմբագրում է, կազմելով մի նոր բժշկագիտական երկ՝ կրկին «Գիրք բժշկական արհեստի» վերտառությամբ: Ի մասնավորի՝ արդեն իսկ 1622 թվ. խմբագրված տարբերակում ավելացվել է տեսական բժշկությանը վերաբերող «Դուռն, որ ցուցանէ զպատճառներն, որ են սապապայծներն» վերտառությամբ 44 գլուխներից կազմված ավելի քան արժեքավոր հատվածը⁵¹:

Եվ այս դեպքում մենք առնչվում ենք իր իսկ հեղինակած բժշկությանը խմբագրելու ամիրդովության խմբագրական գործելատնի արձագանքներին:

Սեբաստահայ խմբագրական դպրոցի նույն ժամանակաշրջանի (17-րդ դար) հաջորդ համբավավոր բժշկապետը՝ Բունիաթ Սեբաստացին, ներկայանում է հետևյալ մատենագիր ժառանգությամբ.

1. հեղինակային բժշկարան «Գիրք բժշկության տունարի»,
2. Ամիրդովյաթի «Օգուտ բժշկության» երկի խմբագրում,
3. Ամիրդովյաթի «Ախրաբատին» դեղագրքի խմբագրում,
4. Ամիրդովյաթի «Անգիտաց անպէտի» խմբագրում:

Ակնառու է, որ նրա մատենագրական ժառանգությունը բնորոշվում է հիմնականում խմբագրական գործունեությամբ, ուստի, չանդրադառնալով նրա հեղինակային «Գիրք բժշկության տունարի» երկին, նշենք նրա խմբագրական աշխատանքի հիմնական արդյունքը՝ Ամիրդովյաթ բժշկապետի երեք հիմնարար աշխատությունների՝ «Օգուտ բժշկության», «Անգիտաց անպէտ» և «Ախրաբատին» խմբագրումները:

Ի սկզբանե արձանագրենք, որ այդ երեք հիմնարար աշխատությունները սեբաստահայ խմբագրական դպրոցի դասական ձեռքբերումներն են, քանզի հայ բժշկագիտության պատմության ուսումնասիրությունը հենց Բունիաթի խմբագրում-ընդօրինակումներին է պարտական Ամիրդովյաթ Ամասիացու մատենագիտական ժառանգության ամբողջական ընկալման համար: Այդ

⁵⁰ Մեջբերվող ծավալուն հատվածի ամբողջական տեքստը տե՛ս նույն տեղում, էջ 181-182:

⁵¹ Ասար Սեբաստացի, Գիրք բժշկական արհեստի, էջ 87-111:

խմբագրումներով է, որ շրջանառության մեջ են դրվել ամիրդովլայթյան «Օգուտ բժշկության», «Անգիտաց անպէտ» և «Ախրաբատին» հանրագիտական բնույթի երկասիրությունները:

Եվ պատահական չէ, որ գրեթե բոլոր հայ բժշկապատմաբաններն Ամիրդովլայթի բժշկագիտական գործերը գնահատելիս դրանց մի շարք ընդօրինակում-խմբագրումներից լավագույնը համարել են բունիայթյան խմբագրումները: Պատահական չէ նաև այն, որ Ստեփան Մալխասյանցը 1940 թվականին Ամիրդովլայթի «Օգուտ բժշկության» երկասիրության բնագրի առաջին հրատարակության տիտղոսաթերթին ամիրդովլայթյան վերնագրին գուգահեռ նշել է նաև «Պունիայթ Սեբաստացի բժշկի խմբագրած» հավելումը, որպեսզի իր իսկ բնութագրմամբ. «...անհետ չկորչի անունը Բունիայթ բժշկի, որ շատ աշխատանք է թափել այս գրքի վրա»⁵²: Դրա առիթը նա ուներ, քանզի այդ նույն հրատարակության մեջ ի լրումն իր էական հավելում-մեկնաբանությունների, Բունիայթը ներմուծել էր 12-րդ դարի կիլիկիացի բժիշկ՝ Աբուսայիդի «Մարդակազմության» ազատ խմբագրության ենթարկած մի ողջ բաժին՝ «Եւ մարդակազմութիւն մի այլ գրոցն» վերտառութեամբ⁵³:

Մենք լիարժեք բնութագրած չենք լինի «Օգուտ բժշկության» գործի բունիայթյան խմբագրումները, եթե չանդրադառնանք նրա խմբագրական աշխատանքի ևս մեկ կարևոր կողմին՝ ամիրդովլայթյան խմբագրումներում նրա արժեքավոր հավելումներին: Բացի այն, որ Բունիայթը, ի լրումն ամիրդովլայթյան տեքստի, ստույգ նշել է, թե որ օտար աղբյուրից է քաղել հեղինակը տվյալ բժշկական հանձնարարականը («Բազարատ ասէ...», «Գեղիանոս ասէ...», «Դիոսկորիդես ասէ...» և այլք), նրա խմբագրումներում կարևոր են նաև, իր իսկ բժշկական փորձի հիման վրա արված, տեքստին հեղինակային հավելումները:

Ահա.

«... Դեղ մի այլ խիստ լավ է... խիստ շատ օգտութիւն կանէ և կու տանի... Եւ ես բժիշկ Պունիայթս շատ եմ փորձել և շատ եմ աշխատել ի սա»⁵⁴:

Եվ կամ.

«Առ ատրիլայի հունդ Ե. դրամ... զամէնն ծեծէ և մաղէ և տուր Ե. Ե. դրամ, խաղողի գինով Ե. օր, որ իմէ, շատ օգտէ: ...Եւ թէ զքապարին կեղևն բարակ աղաս և քացիով օծես՝ իսպիտակ պահադին շատ օգտէ»⁵⁵:

⁵² Ամիրդովլայթ Ամասիացի, Օգուտ բժշկության, Էջ ԻԸ:

⁵³ Նույն տեղում, Էջ 45-54:

⁵⁴ ՄՄ 414, Էջ 344բ:

⁵⁵ Նույն տեղում, Էջ 346բ:

Ընդհանրացնելով նշենք, որ սեքսատասիայ բժշկագիտական դպրոցը ստանձնելով միջնադարյան հայ բժշկագիտության անընդմեջ շարունակականությունն ապահովողի դերը, իր հերթին տվեց միջնադարյան բնագիր սկզբնաղբյուրների խմբագրում-մեկնությունների ուշագրավ օրինակներ, որոնք շատ ավելի լայն ընդգրկուն քննություն են պահանջում:

* * *

Ամփոփենք. հայ միջնադարյան բժշկական խմբագրական դպրոց երևույթն անշուշտ բազմաշերտ, բժշկագիտական ամենատարբեր եզրահանգումների տեղիք տվող և ակնդետ ուշադրություն պահանջող ոլորտ է, որը գուցե թե մասամբ դուրս է մնացել հայ բժշկագիտության հետազոտությունների տեսադաշտից: Կարծում ենք՝ միջնադարագիտության Մատենադարանյան դպրոցի շրջանակում հետագա բժշկագիտական քննումներն ավելի խորքային անդրադարձ կանեն այս խնդրին:

DONARA KARAPETYAN

TEXT REVISING SCHOOL IN MEDIEVAL ARMENIAN MEDICINE

Keywords: Scientific school, revising school, *Corpus Hippocraticum*, Galen, *Gagik's Pharmacopoea*, *Gagik-Hetum's Medical Book*, Amirdovlat' Amasiats'i, Yovasap' Sebastats'i, Asar Sebastats'i, Buniat' Sebastats'i.

The article studies the important phenomenon of revising medical texts practiced in medieval Armenian medicine. Both the parallels with the Greco-Roman and post-Mashtots traditions of revising texts, and the peculiarities of that practice in the medieval period are manifested.

The school of revising medical texts had the following stages:

1. *Gagik-Hetum's Medical Book*, 10th-12th cc. (Hetum's revision of Gagik's *Pharmacopoea*, the earliest known Armenian medical book written in the 10th c.: a) common features – borrowing of classical methods of revising texts, b) peculiarity – the revised text acquires its own value as a new work.

2. Amirdovlat' Amasiats'i, 15th c.: a) common features – borrowing of classical and post-Mashtots methods of revising texts, b) peculiarity – revising of his own work resulting in the creation of a new work.

The Armenian school of revising texts of Sebastia, 16th-18th cc.

3. Yovasap' Sebastats'i: a) common features – on the base of revising various sources he wrote his own medical book, following Amirdovlat's tradition, b) peculiarity – unique coexistence of elements of medicine and literary fiction and rich illumination of the text, which became a specific instrument of interpreting it.

4. Asar Sebastats'i: a) common features – he revised his *Book of the Art of Medicine*, following the Amirdovlat'ian tradition of revising, b) peculiarity – the new recension of his work contains information on unknown medical works of Mkhit'ar Herats'i.

5. Buniat' Sebastats'i: a) common features – classical copying and revision of Amirdovlat's medical works, b) peculiarity – identification of the authors of non-Armenian sources, which is an important instrument for source study.

The school of revising texts in medieval Armenian medicine deserves further profound study.

ДОНАРА КАРАПЕТЯН

РЕДАКТОРСКАЯ ШКОЛА В СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРМЯНСКОЙ МЕДИЦИНЕ

Ключевые слова: Научная школа, школа редактирования, «Корпус Гиппократ», Гален, «Фармакопея Гагика», «Лечебник Гагика-Хетума», Амирдовлат Амасиаци, Овасап Себасти, Асар Себасти, Буниат Себасти.

Статья посвящена редактированию медицинских текстов в средневековой армянской медицинской литературе. Предпосылки формирования армянской средневековой редакторской школы следует искать в античном и послемаштоцевском периоде. В дальнейшем развитии школы можно различить общие приемы и индивидуальные особенности редактирования у разных авторов.

1. «Лечебник Гагика-Хетума», X-XII вв. – это редакция самого раннего известного нам армянского лечебника X века, «Фармакопеи Гагика», произведенная Хетумом. Хетум пользуется античными методами редактирования, но при этом отредактированный труд получает собственную ценность как новая единица текста.

2. Амирдовлат Амасиаци, XV в.: также заимствует античные и послемаштоцевские традиции редактирования, редактирует собственное сочинение, что приводит к созданию нового текста.

Себасти́йская редакто́рская шко́ла, XVI-XVIII вв.:

3. Овасап Себасти́: следуя традиции Амирдовлата, редактирует разные источники и на их основе создает свой собственный лечебник, в котором богатый изобразительный ряд сам становится своеобразным инструментом толкования текста.

4. Асар Себасти́: следуя амирдовлатовской традиции редактирования своего же лечебника, создал новый авторский лечебник. Новая редакция труда имеет источниковедческую ценность, так как содержит сведения о неизвестных медицинских трудах Мхитара Гераци.

5. Буниат Себасти́: занимался традиционным переписыванием и редактированием медицинских трудов Амирдовлата, но кроме того, определил авторов неармянских источников, что весьма ценно с точки зрения источниковедения.

Представляется, что редакторская школа в средневековой армянской медицине требует дальнейшего изучения.